

महात्मा गांधींची स्त्री दृष्टी : समानतेकडे वाटचाल

प्रदिप काशिनाथ पवार

एच.पी.टी. आर्ट्स व आर वाय के सायन्स महाविद्यालय, नाशिक

Article Info

Article History:

Received: 15th Dec 2025

Accepted: 18th Dec 2025

Published: 20th Dec 2025

Keywords:

महिला सशक्तीकरण, शाश्वत विकास,
लैंगिक समानता, गांधीजींचे विचार,

ABSTRACT

सशक्तीकरण म्हणजे एक असे वातावरण तयार करणे ज्यामध्ये व्यक्तीला स्वतःच्या पुनर्मूल्यांकनासाठी वैयक्तिकरित्या किंवा एकत्रितपणे ती निर्णय घेऊन कार्य करू शकेल. आणि स्वतःची प्रगती करण्याकरता सहाय्य करू शकेल. ही एक बहुआयामी प्रक्रिया आहे. जी व्यक्ती किंवा जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात त्यांची संपूर्ण ओळख आणि शक्ती ओळखण्यास सुलभ करते. महिलांचे सक्षमीकरण हा देशाच्या जवळपास सर्व नेत्यांच्या महत्वपूर्ण अशी गरज आहे. ज्या बदल जागरूक होऊन आणि तत्पर होऊन कार्य करणे महत्वाचे आहे. आपल्या समाजात प्रचलित असलेल्या विविध सामाजिक दृष्ट्यामुळे अजूनही कित्येक महिलांना त्रास होत असल्याचे दिसून आले आहे. भारतीय महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी आपण अनेक नियम तयार केले असले तरी, आपण महिलांच्या सक्षमीकरणापासून कोसो दूर आहोत. स्त्रियांच्या स्थितीत गेल्या काही स्थितीमध्ये पुरुषांच्या बरोबरीच्या दर्जापासून ते मध्ययुगीन कालखंडातील खालच्या टप्प्यापर्यंत अनेक सुधारकांच्या समान हक्कांच्या प्रचारापर्यंत अनेक मोठ्या प्रमाणात बदल झाले आहेत. एकेकाळी महिलांना समाजातील दुर्बल घटक मानल्या जात होते. ज्यामुळे महिला सक्षमीकरणाची उत्क्रांती झाली. महिला सक्षमीकरण हे मुळात महिलांना त्यांची मूल्ये पाहण्याची, त्यांचा स्वाभिमान विकसित करण्याची क्षमता दर्शवते. या माध्यमातून महिलांना स्वतंत्र व्हा व त्यांच्या विकासासाठी काम करा त्यांचा आत्मविश्वास व्यवस्थापित करा आणि येणाऱ्या अडचणीवर मात करा ते आर्थिक विकास आणि कल्याणासाठी कार्य करा. असे गांधीजींचे मत होते. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांनी शतकापूर्वी या क्षेत्रात प्रयोग करून महिलांच्या सक्षमीकरणाचा विकासाचा आणि त्यांच्या दर्जा सुधारण्याचा मार्ग दाखवला होता हे निःसंकोच सांगता येईल. महात्मा गांधींनी आयुष्यभर सामाजिक दृष्ट्या दबलेल्या लोकांच्या उन्नतीसाठी खूप संघर्ष केला. भारतातील स्त्रियांच्या स्थितीच्या विकासासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान दिले त्यांनी ज्या प्रेरणादायी विचारसरणीने महिलांचे नैतिक आणि आरोग्य वाढवून त्यात सुधारणा करून त्यांचा स्वाभिमान शोधला. महात्मा गांधी या नावाने प्रसिद्ध असलेले मोहनदास करमचंद गांधी सामाजिक सुधारणांचे महान नेते होते. गांधीजींचे सामाजिक विचार भारतातील महिलांचे स्थान वाढवणारे व महिलांना मदत करणारे होते. सोबतच महिलांचा स्वाभिमान निर्माण करण्याकरता गांधीजींनी समाजातील प्रत्येक स्तरातील महिलांचा त्यांचा आवश्यकता समजून घेऊन मोठ्या प्रमाणात त्यांच्यामध्ये जागरूकता निर्माण करण्यात त्यांचे योगदान मोलाचे आहेत.

Plagiarism Check Report:

Date of Report: Dec 17, 2025

Similarity Index: 6%

Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2025 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Pawar, P. K. (2025). महात्मा गांधींची स्त्री दृष्टी : समानतेकडे वाटचाल. IIP: World Journal of Humanities and Social Sciences (IIPWJHSS), 1(IV), 772-775.

प्रस्तावना

सशक्तीकरण म्हणजे एक असे वातावरण तयार करणे ज्यामध्ये व्यक्तीला स्वतःच्या पुनर्मूल्यांकनासाठी वैयक्तिकरित्या किंवा एकत्रितपणे ती निर्णय घेऊन कार्य करू शकेल. आणि स्वतःची प्रगती करण्याकरता सहाय्य करू शकेल. ही एक बहुआयामी प्रक्रिया आहे. जी व्यक्ती किंवा जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात त्यांची संपूर्ण ओळख आणि शक्ती ओळखण्यास सुलभ करते. महिलांचे सक्षमीकरण हा देशाच्या जवळपास सर्व नेत्यांच्या महत्त्वपूर्ण अशी गरज आहे. ज्या बदल जागरूक होऊन आणि तत्पर होऊन कार्य करणे महत्वाचे आहे. आपल्या समाजात प्रचलित असलेल्या विविध सामाजिक दृष्ट्या अज्ञानही कित्येक महिलांना त्रास होत असल्याचे दिसून आले आहे. भारतीय महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी आपण अनेक नियम तयार केले असले तरी, आपण महिलांच्या सक्षमीकरणापासून कोसो दूर आहोत. स्त्रियांच्या स्थितीत गेल्या काही स्थितीमध्ये पुरुषांच्या बरोबरीच्या दर्जापासून ते मध्ययुगीन कालखंडातील खालच्या टप्प्यापर्यंत अनेक सुधारकांच्या समान हक्कांच्या प्रचारापर्यंत अनेक मोठ्या प्रमाणात बदल झाले आहेत. एकेकाळी महिलांना समाजातील दुर्बल घटक मानल्या जात होते. ज्यामळे महिला सक्षमीकरणाची उत्क्रांती झाली. महिला सक्षमीकरण हे मुळात महिलांना त्यांची मूल्ये पाहण्याची, त्यांचा स्वाभिमान विकसित करण्याची क्षमता दर्शवते. या माध्यमातून महिलांना स्वतंत्र व्हा व त्यांच्या विकासासाठी काम करा त्यांचा आत्मविश्वास व्यवस्थापित करा आणि येणाऱ्या अडचणीवर मात करा ते आर्थिक विकास आणि कल्याणासाठी कार्य करा. असे गांधीजींचे मत होते. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांनी शतकापूर्वी या क्षेत्रात प्रयोग करून महिलांच्या सक्षमीकरणाचा विकासाचा आणि त्यांच्या दर्जा सुधारण्याचा मार्ग दाखवला होता हे निःसंकोच सांगता येईल. महात्मा गांधींनी आयुष्यभर सामाजिक दृष्ट्या दबलेल्या लोकांच्या उन्नतीसाठी खूप संघर्ष केला. भारतातील स्त्रियांच्या स्थितीच्या विकासासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान दिले त्यांनी ज्या प्रेरणादायी विचारसरणीने महिलांचे नैतिक आणि आरोग्य वाढवून त्यात सुधारणा करून त्यांचा स्वाभिमान शोधला. महात्मा गांधी या नावाने प्रसिद्ध असलेले मोहनदास करमचंद गांधी सामाजिक सुधारणांचे महान नेते होते. गांधीजींचे सामाजिक विचार भारतातील महिलांचे स्थान वाढवणारे व महिलांना मदत करणारे होते. सोबतच महिलांचा स्वाभिमान निर्माण करण्याकरता गांधीजींनी समाजातील प्रत्येक स्तरातील महिलांचा त्यांचा आवश्यकता समजून घेऊन मोठ्या प्रमाणात त्यांच्यामध्ये जागरूकता निर्माण करण्यात त्यांचे योगदान मोलाचे आहेत.

उद्दिष्टे

१. महात्मा गांधी यांचा गांधीवाद अभ्यासणे.
२. महात्मा गांधींनी विधवा पुनर्विवाह संदर्भात केलेल्या कार्याचा अभ्यास करणे.
३. महात्मा गांधीजींचा महिला सबलीकरणासंदर्भातील विचाराचा अभ्यास करणे.

परदा पद्धत आणि गांधीजी

महात्मा गांधींनी परदा प्रणालीवर जटिल विचार मांडले, ज्याचा संदर्भ काही संस्कृतींमध्ये स्त्रियांना पडदा किंवा एकांत ठेवण्याच्या प्रभेचा आहे. गांधी त्यांच्या साधेपणाच्या वकिलीसाठी आणि अहिंसेवर विश्वास ठेवण्यासाठी ओळखले जात होते आणि पर्दा प्रणालीवरील त्यांचे विचार ही तत्त्वे प्रतिबिंबित करतात. गांधींनी पडद्याशी निगडित गारकृतिक आणि धार्मिक पैलू मान्य करतानाच, त्यांनी या प्रथेच्या सक्तीच्या विरोधातही बोलले, बळजबरी करण्यापेक्षा परंपरांचे ऐच्छिक पालन करण्याची गरज त्यांनी व्यक्त केली. गांधींचा असा विश्वास होता की व्यक्तींना पर्दासारख्या सांस्कृतिक पद्धतींचे पालन करायचे की नाही हे निवडण्याचे स्वातंत्र्य असले पाहिजे आणि त्यांनी या संदर्भात कोणत्याही प्रकारच्या सक्तीचा विरोध केला. याव्यतिरिक्त, गांधींनी असा युक्तिवाद केला की पर्दाच्या प्रथेने महिलांच्या सामाजिक आणि राजकीय जीवनात सक्रिय सहभागास अडथळा आणू नये. त्यांनी महिलांना शिक्षित होण्यासाठी आणि सामाजिक विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावण्यासाठी प्रोत्साहित केले. तथापि, काही समीक्षकांचा असा युक्तिवाद आहे की पदविद्वल गांधींचे विचार काहीसे द्विधा आहेत. कारण त्यांनी पारंपारिक मूल्यांच्या जासाबद्दलही चिंता व्यक्त केली होती. थोडक्यात, पर्दा व्यवस्थेवरील गांधींचे विचार वैयक्तिक स्वातंत्र्य आमहात्मा गांधींचा घटस्फोटाबाबत सूक्ष्म दृष्टीकोन होता. वैवाहिक कलहाशी संबंधित सामाजिक आव्हाने त्यांनी मान्य केली असताना, तो सामान्यतः घटस्फोटापासून परावृत्त करण्याकडे झुकत होता. गांधींनी विवाहाच्या पावित्र्यावर विश्वास ठेवला आणि अहिंसक मार्गांनी आणि परम्पर समंजसगणाने संघर्ष सोडवण्याच्या महत्त्वावर भर दिला.

लैंगिक समानतेबद्दल गांधीजींचे विचार

भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्यातील एक प्रमुख व्यक्तिमत्व महात्मा गांधी यांनी त्यांच्या काळातील पुरोगामी आणि काही सामाजिक नियमांचे प्रतिबिंबित करणारे लिंग समानतेचे मत मांडले. स्त्री-पुरुष समानतेची गांधींची दृष्टी त्यांच्या अहिंसा, सत्य आणि मानवी प्रतिष्ठेच्या व्यापक तत्त्वज्ञानात खोलवर रुजलेली होती. गांधींचा स्त्रियांच्या अंगभूत मुख्य आणि समान क्षमतांवर ठाम विश्वास होता. त्यांनी सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय क्षेत्रांसह जीवनाच्या विविध पैलूंमध्ये त्यांच्या सहभागाची वकिली केली. वी

शिक्षणासाठी त्यांचा पाठिंबा हा त्यांच्या दृष्टिकोनाचा आधारस्तंभ होता, कारण त्यांनी समानता वाढवण्यासाठी शिक्षणाची परिवर्तनीय शक्ती ओळखली होती. सामाजिक प्रथांच्या क्षेत्रात, गांधींनी खियांना उपेक्षित किंवा अत्याचार करणाऱ्या परंपरांना कडाडून विरोध केला. ते बालविवाह आणि हुंडा प्रथा यांचे टीकाकार होते, त्यांनी या प्रथा खियांच्या कल्याणासाठी अत्यंत अन्यायकारक आणि हानीकारक म्हणून ओळखल्या. या सामाजिक दुष्कृत्यांचे निर्मूलन करण्याचे गांधींचे प्रयत्न हे त्यांच्या न्याय आणि न्याय्य रामाजाच्या निर्मितीच्या व्यापक ध्येयाचा अविभाज्य भाग होते. लिंग समानतेबद्दल गांधींचे विचार निःसंशयपणे त्यांच्या काळासाठी पुरोगामी होते, परंतु त्यांच्या दृष्टिकोनाचे काही पैलू समकालीन मानकांनुसार पुराणमतवादी मानले जाऊ शकतात. उदाहरणार्थ, देशांतर्गत क्षेत्रात महिलांच्या भूमिकेवर त्यांचा भर आणि काही पारंपारिक मूल्यांसाठी त्यांनी केलेले समर्थन लिंगभावाला बळकटी देणारी म्हणून टीका केली गेली आहे. असे असूनही, समाजातील स्त्रियांच्या भूमिकेवर गांधींचा प्रभाव बोलवर होता. स्वातंत्र्याच्या राष्ट्रीय चळवळीत महिलांना सक्रियपणे राहभागी होण्यासाठी त्यांनी दिलेले प्रोत्साहन हे स्वतंत्र आणि न्याय्य भारताच्या शोधात समानतेची वचनबद्धता दर्शवते. सरोजिनी नायडू आणि कस्तुरबा गांधी यांसारख्या महिलांनी त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली स्वातंत्र्य चळवळीत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावल्या. शेवटी, लिंग समानतेबद्दल गांधींचे विचार हे पुरोगामी आदर्शांचे मिश्रण होते आणि त्यांच्या काळातील सामाजिक नियमांचे प्रतिबिंब होते. खियांच्या शिक्षणासाठी त्यांनी केलेले समर्थन, हानिकारक सामाजिक प्रथांना विरोध आणि स्वातंत्र्य चळवळीतील महिलांच्या सक्रिय सहभागाला चालना देऊन लैंगिक समानतेच्या दिशेने महत्त्व उचलली. तथापि, खियांच्या राक्षमीकरणातील त्यांचे योगदान आणि रामकालीन अपेक्षांपेक्षा त्यांचा दृष्टीकोन कमी प दोन्ही क्षेत्रांची कबुली देऊन, त्यांच्या काळातील त्यांच्या विचारांचे समीक्षकाने परीक्षण करणे आवश्यक आहे.

घटस्फोट मणि गांधीजींचे विचार

घटस्फोटावरील त्यांच्या विचारांमध्ये, गांधींनी जोडप्यांनी सलोख्याच्या दिशेने काम करण्याची जाणि त्यांच्यातील मतभेदांवर शांततापूर्ण तोडगा काढण्याच्या गरजेवर भर दिला. घटस्फोटांमुळे व्यक्ती आणि संपूर्ण रामाजावर घातक परिणाम होऊ शकतात हे त्यांनी बघोळखले. तथापि, हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की पटरफोटाबद्दल गांधींचा दृष्टीकोन त्यांच्या काळात प्रचलित असलेल्या सांस्कृतिक आणि सामाजिक नियमांवर प्रभाव टाकत होता. घटस्फोटाच्या विरोधात त्यांची सर्वसाधारण भूमिका असूनही, गांधींनी व्यक्तींना अपमानास्पद किंवा जनक संबंध सहन करण्याची वकिली केली नाही. वैवाहिक समस्यांची मूळ कारणे दूर करण्यावर आणि विवाहांमध्ये मुक्त संवाद आणि तडजोडीला प्रोत्साहन देण्यावर त्यांचा विश्वास होता. थोडक्यात, घटस्फोटाबाबत गांधींचे विचार अहिंसा, सत्य आणि कौटुंबिक मूल्यांच्या जपणुकीशी त्यांची बांधिलकी दर्शवतात. त्यांनी घटस्फोटाला परावृत्त करतानाच, मानवी नातेसंबंधांची गुंतागुंत देखील मान्य केली आणि समज आणि निराकरणाला प्राधान्य देणाऱ्या दृष्टिकोनांचा पुरस्कार केला. निवडीबद्दलची त्यांची बांधिलकी प्रतिबिंबित करतात, सांस्कृतिक प्रथा जबरदस्तीने लादण्याऐवजी स्वेच्छेने टिकवून ठेवण्याचा सल्ला देतात.

विधवा पुनर्विवाह आणि गांधीजींचे विचार

महात्मा गांधी हे विधवा पुनर्विवाह व्यवस्थेसह अन्यायकारक वाटणाऱ्या सामाजिक प्रथा रद्द करण्याचे जोरदार समर्थक होते. पारंपारिक भारतीय समाजात, विधवांना अनेकदा सामाजिक कलंक आणि निर्बंधांचा सामना करावा लागतो, ज्यात पुनर्विवाह करण्यात अडथळे येतात. गांधींनी अशा प्रथा मानवी प्रतिष्ठेचे उल्लंघन आणि महिलांवरील भेदभाव म्हणून पाहिले. गांधींनी विधवांशी गैरवर्तन करणाऱ्या सामाजिक नियमांविरुद्ध सक्रियपणे प्रचार केला. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की विधवांना पुनर्विवाह करण्याचा आणि परिपूर्ण जीवन जगण्याचा अधिकार असावा. त्यांची भूमिका अहिंसा, सत्य आणि समानता या तत्वांवर जोर देणार्या सामाजिक सुधारणांच्या त्यांच्या व्यापक तत्त्वज्ञानाशी जुळली. विधवा पुनर्विवाह व्यवस्थेला आव्हान देण्यासाठी महात्माजींचे प्रयत्न हे सामाजिक बऱ्याचतेचे निर्मूलन आणि अधिक न्याय्य समाज निर्माण करण्याच्या त्यांच्या मोठ्या ध्येयाचा एक भाग होता. त्यांची मते त्यांच्या काळासाठी पुरोगामी मानली गेली असली तरी त्यांना समाजातील पुराणमतवादी घटकांकडूनही विरोध झाला. तरीसुद्धा, विधवांच्या हक्क आणि सन्मानासाठी गांधींच्या वकिलाने भारतातील लैंगिक समानता आणि सामाजिक सुधारणांबद्दल चालू असलेल्या चर्चेला हातभार लावला.

हुंडा पद्धत आणि गांधीजींचे विचार

महात्मा गांधींनी हुंडा प्रथेला असमानता आणि शोषण कायम ठेवणारी सामाजिक दुष्टता मानून त्याचा तीव्र विरोध केला. भारतातील अनेक भागांमध्ये प्रचलित असलेल्या हुंडा पद्धतीमध्ये विवाहादरम्यान वधूच्या कुटुंबाकडून बरच्या कुटुंबाला मोठ्या प्रमाणात पैसे किंवा भेटवस्तू देणे समाविष्ट होते. गांधींनी हुंडा पद्धतीला भौतिकवादाचे प्रतिबिंब आणि वधूच्या कुटुंबासाठी आर्थिक भार म्हणून पाहिले, त्यांचा असा विश्वास होता की ते साधेपणा, अहिंसा आणि समानतेच्या तत्वांच्या विरोधात होते. गांधींनी हुंडा हा एक सामाजिक अन्याय मानला ज्यामुळे खियांच्या गैरवर्तन आणि शोषणाला हातभार लागला. या समस्येचे निराकरण करण्याच्या त्यांच्या प्रयत्नांमध्ये, गांधींनी हुंडा प्रथा निर्मूलनासाठी वकिली केली आणि सामाजिक सुधारणांना प्रोत्साहन दिले. समाजाने अशा

प्रथा नाकारल्या पाहिजेत आणि व्यक्तींनी भौतिक गोष्टीऐवजी विवाहाच्या आध्यात्मिक आणि नैतिक पैलूवर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे यावर त्यांनी भर दिला. हुंडा पद्धतीबद्दल गांधींचे विचार त्यांच्या सामाजिक न्यायाच्या व्यापक दृष्टिकोनाशी आणि असमानता आणि अन्यायाला कायमस्वरूपी ठेवणार्या सामाजिक नियमांचे परिवर्तन करण्याच्या त्यांच्या वचनवद्धतेशी जुळले. भारताच्या काही भागांमध्ये हुंडा प्रथा एक आव्हान बनत असताना, गांधींच्या विचारांनी या हानिकारक प्रथेचा मुकाबला करण्याच्या उद्देशाने चालू असलेल्या चर्चा आणि चळवळींना हातभार लावला आहे.

निष्कर्ष

महात्मा गांधी हे महिलांच्या हक्कांचे आणि सशक्तीकरणाचे पुरस्कर्ते होते, त्यांनी जीवनाच्या विविध पैलूंमध्ये त्यांच्या सहित्य सहभागाचा पुरस्कार केला, अहिंसा, सत्य आणि समानता वा तत्त्वांनी महिला आणि सशक्तीकरण याविषयीचे त्यांचे विचार जाकाराला आले. महिला आणि त्यांच्या सशक्तीकरणाबद्दल गांधींच्या विचारांचे मुख्य पैलू येथे आहेत: १. समान दर्जा: गांधींचा की-पुरुष समानतेवर विश्वास होता. महिलांना सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय क्षेत्रात पुरुषांप्रमाणेच अधिकार आणि संधी मिळायला हव्यात, असे मत त्यांनी मांडले. २. शिक्षण: गांधींनी वियांच्या शिक्षणाच्या महत्त्वावर भर दिला. त्यांचा असा विश्वास होता की शिक्षण हे सशक्तीकरणाचे एक शक्तिशाली साधन आहे, ज्यामुळे महिलांना समाजात अर्थपूर्ण योगदान देण्यास आणि माहितीपूर्ण निर्णय घेण्यास सक्षम करते. ३. राजकीय सहभाग: गांधींनी महिलांना स्वातंत्र्याच्या राष्ट्रीय चळवळीत सक्रियपणे सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित केले. सरोजिनी नायडू आणि कस्तुरबा गांधी यांसारख्या अनेक महिलांनी त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली ब्रिटिश राजवटीविरुद्धच्या अहिंसक प्रतिकारात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावल्या. ४. आर्थिक सक्षमीकरण: गांधींनी महिलांच्या आर्थिक स्वयंपूर्णतेच्या कल्पनेला पाठिंब्याला दिला. कुटिरोद्योग आणि इतर आर्थिक क्रियाकलापांमध्ये महिलांच्या सहभागासाठी त्यांनी त्यांचे आर्थिक स्वातंत्र्य वाढवण्याचा सल्ला दिला. ५. सामाजिक सुधारणा: गांधींनी बालविवाह आणि हुंडा प्रथा यांसारख्या स्त्रियांवर परिणाम करणाऱ्या सामाजिक वाईट गोष्टींविरुद्ध काम केले. स्त्रियांवर अत्याचार करणाऱ्या किंवा दुर्लक्षित करणाऱ्या पारंपारिक प्रथांना आव्हान देण्यावर त्यांचा विश्वास होता आणि सामाजिक सुधारणा घडवून आणण्याचा त्यांचा प्रयत्न होता. ६. अहिंसक प्रतिकारातील भूमिका: गांधींनी अहिंसक चळवळींमध्ये महिलांची महत्त्वाची भूमिका ओळखली. त्यांनी सत्य आणि अहिंसेबद्दलच्या त्यांच्या बांधिलकीची कदर केली आणि कोणत्याही सामाजिक किंवा राजकीय चळवळीच्या यशासाठी त्यांचा सहभाग आवश्यक असल्याचे पाहिले. महिलांच्या हक्कांबद्दल गांधींचे विचार त्यांच्या काळासाठी पुरोगामी होते, हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की त्यांच्या कल्पनांनी त्या काळातील काही सामाजिक मानदंड देखील प्रतिबिंबित केले होते. काही समीक्षकांचा असा युक्तिवाद आहे की समकालीन खीवादी दृष्टीकोनांच्या तुलनेत त्यांच्या दृष्टिकोनाचे काही पैलू पुराणमतवादी मानले जाऊ शकतात. असे असले तरी, महिला सक्षमीकरणावर गांधींचा प्रभाव लक्षणीय होता आणि त्यांची तत्त्वे लैंगिक समानता आणि सामाजिक न्याय या विषयांवर चर्चा करण्यास प्रेरित करत आहेत. भारतातील गांधीवादी तत्त्वे आणि खीवादी विचारसरणी यांचा छेदनबिंदू परंपरा आणि प्रगती यांच्यातील गतिशील परस्परसंबंध प्रतिबिंबित करतो. देशातील स्त्री-पुरुष समानतेसाठी सुरु असलेला संघर्ष समजून घेण्यासाठी त्यांच्या मर्यादांचे समीक्षेने परीक्षण करताना दोन्ही चळवळींचे योगदान माग्य करणे आवश्यक आहे. भारत जसजसा विकसित होत आहे, तसतसा हा जटिल छेदनबिंदू त्यांच्या सामाजिक-सांस्कृतिक ओळखीचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे

संदर्भग्रंथ

१. गव्हाणे शुभांगी, (2004) महिला सबलीकरण स्वरूप व समस्या, वरद पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद.
२. मोहनदास करमचंद गांधी, सत्याचे प्रयोग (आत्मचरित्र), नवजीवन पब्लिशिंग हाऊस, अहमदाबाद, तिसरी आवृत्ती, मार्च 1969, 7. 10-11.
३. पाटील भारती (2014), स्त्रिया समाज आणि राजकारण, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, पृ. क्र. 67.
४. कुंभार नागोराव, (2012), महात्मा गांधीचे सामाजिक तत्त्वज्ञान, अरुणा प्रकाशन, लातूर, पृ. क्र. 89.
५. महात्मा गांधी, (2019), महात्मा गांधी विचार संग्रह, रिया पब्लिकेशन, कोल्हापूर, पृ. क्र. 296.
६. सुराणा, पद्मालाय. (२००४) गांधीजीची ओळख, सुमायाप्रकाशन, पुणे प्रथम आवृत्ती. पृ. २६-२०७